

گلستان هنر

- سرگذشت این کتاب و نکاتی چند پیرامون نسخ مختلف آن
- آشنائی با قاضی احمد مؤلف کتاب گلستان هنر و بیک نامه ادبی از او

حسن نراقی

لازم نسخه‌شناسی، خصوصیات هنری و نیز نمایشگر مزایای ویژه نسخه اصل و تحریر اول موجود درمسکو خواهد بود، زیرا که نسخه موجود درمسکو علاوه برخط نستعلیق بسیار زیبای آن که گفته میشود قاضی احمد شخصاً برای اهداء به ابوالمنصور فرهادخان قراملو سردار محبوب و دلیر شاه عباس نگاشته است چندین صفحه جالب نیز دارد که بگفته مؤلف تاریخ تذکره‌های فارسی^۱ (از نمونه بهترین آثار دوره رونق هنرهای تصویری ایران میباشد) و چون تصویرهای کتاب نامبرده تاکنون درمطبوعات فارسی و ایران منعکس نشده اکنون آنها را بوسیله هشت صفحه گراور که از ترجمه انگلیسی کتاب گلستان هنر گرفته شده است ضمن این مقاله بنظر خوانندگان مجله میرساند.

بدیهی است هرگاه چنان نسخه‌ی شاهانه با مزایای خاص بخود عیناً بوسیله چاپ افست و رنگین جامه عمل می‌پوشید اثر زینده و سند معتبر و زنده‌ای بود که زینت بخش مطبوعات و فرهنگ فارسی

نسخه موجود درمسکو می‌باشد که ترجمه روسی آن در سال ۱۹۲۷ م با مقدمه و تعلیقاتی از طرف پروفیسور زاخو خاور شناس اتحاد جماهیر شوروی انتشار یافته است و آقای مینورسکی خاورشناس معروف نیز در سال ۱۹۵۹ م پس از مراجعه به نسخه‌های خطی شناخته شده کتاب و با استفاده از تحقیقات مترجم روسی آن، گلستان هنر را بزبان انگلیسی ترجمه و در امریکا منتشر ساخت.

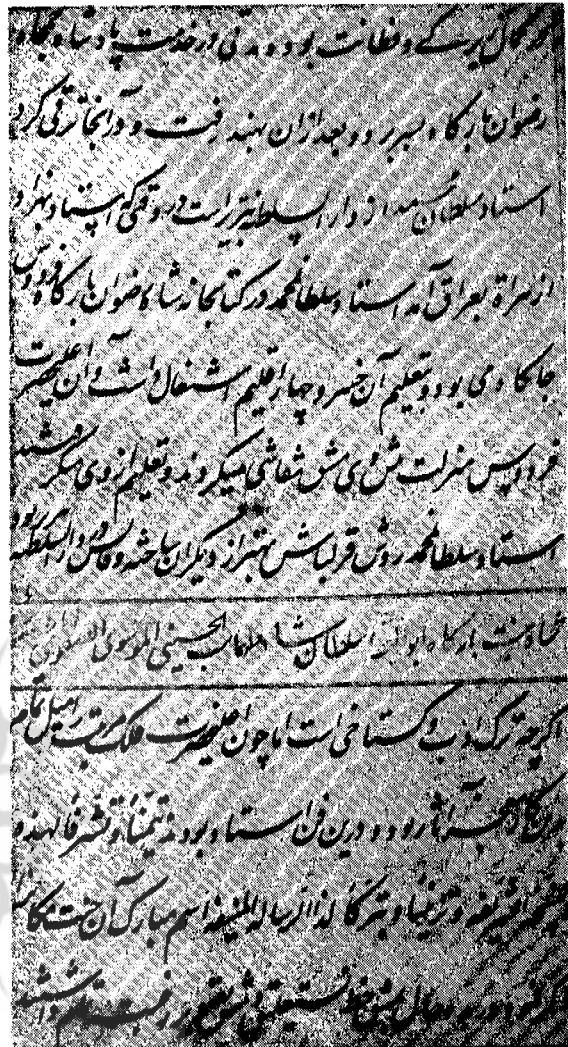
و اما نگارنده از نظر بررسی تاریخ هنرهای ملی ایران بویژه - هنرمندان کاشان در عهد صفوی - که سهم بسزائی در سیر تاریخی هنر ایران دارا بوده‌اند و بمنظور استفاده در تألیف تاریخ اجتماعی کاشان (چاپ ۱۳۴۵ چاپخانه دانشگاه تهران) ترجمه انگلیسی گلستان هنر را درواشنگتن بدست آورده بهره‌مند گردیدم. از این رو همواره آرزو مند طبع و توزیع نسخه معتبری از این کتاب نفیس بودم و به‌خود نوید میدادم که این کار بس ضروری اگر دیرتر بسامان میرسد ناگزیر کامل و زیبا و بصورت یک چاپ انتقادی جلوه‌گر خواهد شد که جامع اطلاعات

گلستان هنر، اسمی است با مسمای واقعی خود و عنوانی زیننده برای کتاب و تذکره‌ای مشتمل بر شرح حالات هنرمندان نقاش و خوشنویس دوران ترقی و تجلی هنرهای ملی ایران که بقلم قاضی احمد میرمنشی قمی نگارش یافته است.

این تذکره معتبر تاریخی و یگانه فرهنگ هنری عصر درخشان صفوی که در نوع خود یکتا و بدون همتا است، تا سی چهل سال قبل در ایران گمنام و ناشناخته بود و برای نخستین بار بر اثر انتشار مقالاتی بامضای زهرا داعی‌زاده در مجله روزگار نو لندن (ش ۵ ج ۴ سال ۱۹۴۵ م) و مجلات ارمغان و نقش و نگار تهران پرده از چهره این زیبا اثر برداشته شد. و سپس نیز مقالات متعددی مبنی بر معرفی نسخه اصل و تحریر اول کتاب (متعلق بموزه فرهنگ خاوری مسکو) و همچنین نسخه‌های دیگری از گلستان هنر در حیدرآباد هندوستان، لندن، کتابخانه نجفوانی در تبریز و تهران بقلم پژوهشگرانی هنردوست انتشار یافت و از نتیجه و مفاد آنها چنین بدست آمده که نسخه اصل و نگارش اولیه این کتاب همان

یاقوت مستعصمی و شاگردان

يك صفحه از متن كتاب گلستان هنر از نسخه خطی موزه فرهنگ مسكو

باتوجه باینکه نسخه نامبرده رونوشت نسخه‌ایست که قاضی احمد پس از تجدید نظر در تالیف نخستین خود (که همان نسخه مسکو بوده باشد) دوباره نگاشته و بر اثر مرور زمانی قریب به ۱۵ سال تغییرات و کم و زیادتهائی در متن کتاب بعمل آورده است مانند پاره‌ای از وقایع که در فاصله سالهای ۱۰۰۳ تا ۱۰۱۵ هجری روی داده در تحریر دوم و نسخه‌های متأخر گنجانیده شده از قبیل انتقال پایتخت از قزوین باصفهان و تغییر و تبدیل رجال درباری

چاپ و منتشر گشته است چون از مطالعه آن نکاتی بنظر رسیده اکنون بوسیله این مجله که گوئی جلوه گاه هنر و مترجم احوال هنرمندان تاریخی ایران میباشد باطلاع خوانندگان عزیز میرسد .
 ۱ - از قراریکه در صفحه ۶۱ مقدمه کتاب ذیل عنوان (نسخه‌های گلستان هنر) تصریح شده است کار تصحیح و بررسی متن کتاب از آغاز تا انجام منحصراً باستناد نسخه رونویسی شده از روی نسخه خطی متعلق باقای نخجوانی بوده و بس .

میکردید . همچنانکه اکنون در کشورهای دیگر گذشته از آثار هنرهای ملی سرزمین خود حتی نسخه‌های گوناگون خوش خط و مینیاتوری فارسی را هم با چاپهای الوان و نمایش اصلی خود چاپ و منتشر می سازند .

اینک که کتاب گلستان هنر با مقدمه سودمند و تعلیقاتی به اهتمام یکی از نویسندگان و گویندگان کار آگاه که غالباً با نسخه‌های خطی و هنری سروکار داشته

سلطان علی مشهدی با سه نفر شاگردانش و یک نفر هم بیرون در نشسته است

یاقوت مستعصمی بر مناره‌ای نشسته و مینویسد با گروهی زن و مرد که در پیرامون وی گرد آمده‌اند

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی رتال جامع علوم انسانی

نواب شاهزاده راداشت میزیست و این حقیر رسم پیچک را نزد او آموختم و بواسطه نزدیکی قم بکاشان ما با هم عالم یگانگی داشتیم.»

سپس مینورسکی توضیح میدهد که علت حذف مطالب فوق از تحریر دوم گلستان هنر بواسطه تغییراتی است که در فاصله آن مدت سرنوشت و وضع درباری آقارضا را دگرگون ساخته است.

داشته است. بدینگونه تمامی عبارت ذیل که در نسخه مسکود دیده میشود از نسخه‌های تحریر ثانی بکلی حذف شده است.

«هرچند این حقیر افتخار ملاقات او را نداشته و او با این جانب آشنا نیست مع هذا ما بین ما یک واسطه استادی و شاگردی وجود دارد، زیرا ایامی که پدر آقارضا در مشهد مقدس بود و در کتابخانه نواب ابوالفتح میرزا کار میکرد او تقریباً ده سال در خانه پدر این حقیر که منصب وزارت

و دولت مانند گذشته شدن فرهاد خان قرمانلو که دیگر نامی از او در میان نیست در حالیکه اسم و عنوان او در نسخه اول با تجلیل و احترام در ردیف نام شاه عباس ذکر شده است.

و بالعکس در مواردی هم برخی از مطالب نسخه اول در تجدید نظر بکلی حذف شده است. از آنجمله است قسمتی از پایان شرح احوالات آقا رضا مصور کاشانی، مخصوصاً آنچه راجع به سابق ارتباطهای خانوادگی ما بین آنها وجود

چه آنکه آقارضا در آغاز زندگانی بر اثر اظهار علاقه شاه عباس بزرگ به او در اوج عزت و افتخار میزیسته ولی بعدها بر اثر سعایت‌های ناشی از رشک و حسد دیگران او را بگناه ورزش‌دوستی و کشتی‌گیری پست و فرومایه خوانده از نظر شاه انداختند! ...

و همچنین گاهی دیده می‌شود که نام شخص واحد در نسخه‌های مختلف بکلی تغییر یافته مانند یکی از هنرمندان کاشان که در نسخه مسکو بنام (مولانا کمال‌الدین از اهالی کاشان شاگرد عبدالعزیز نقاش...) که همین شخص درص ۱۴۴ نسخه چاپی باسم (مولانا علی مشهور به کله‌گوش) نامبرده شده است.

* * *

هر چند مصحح محترم کتاب در مقدمه نسخه چاپ شده متذکر گشته که با وجود تقاضاهای کتبی که بعمل آمده متأسفانه توفیق دستیابی به نسخه مسکو حاصل نشده است ولیکن نباید از نظر دور داشت که تصحیح و چاپ چنان متن گرانتقد تاریخی که بقلم مؤلف آن‌هم تغییرات در نسخه‌های مختلف کتاب راه یافته و از طرفی هم بواسطه اهمیت موضوعی که داشته قبلاً بزبانهای مترقی - ترین ملل بیگانه چاپ و انتشار یافته است اکنون برای طبع و توزیع بزبان ملی و اصلی خود بدون مراجعه و مقابله بانسخه‌های معتبر و معروف (که البته بدست آوردن آنها غیر ممکن نبوده و نیست) کاری است ناتمام که درخور شأن و شهرت عالمگیر این یگانه فرهنگ تاریخ هنر ایران نخواهد بود. و بر فرض عدم دسترسی به نسخه‌های خطی جهت رفع نواقص نسخه‌ای که مأخذ قرار گرفته لاقلاً میتوان تا حدی از ترجمه انگلیسی آن استفاده مطلوب‌تر نمود. چه آنکه مینورسکی موارد اختلاف و کم و بیش هر نسخه را پس از مقابله و بررسی کامل هر سه نسخه مسکو، حیدرآباد و لندن بدست داده و روشن ساخته

است بخصوص راجع بمطالب کسری و صفحات ناقص نسخه مسکو که پروفیسور زاخو در ترجمه روسی کتاب آنها را نادیده گرفته بود مینورسکی بر اثر مقابله با نسخه‌های دیگر نواقصی را تکمیل نمود و از این راه کار محققین بعد از خود را سهل و هموار ساخته است. گذشته از مراتب فوق برخی از نویسندگان دقیق ایرانی نیز اطلاعات مهمی در این باره گرد آورده‌اند که با نقل و نقد آنها طبعاً مطالعه کتاب برای خوانندگان سودبخش‌تر میگردید. مانند تحقیقات ممتع آقای دانش‌پژوه در صفحات ۵۴۲ تا ۵۴۸ دفتر ششم نسخه‌های خطی دانشگاه تهران که از دیدگاه بصیرت و تخصص در کتاب‌شناسی و فهرست‌نگاری مشخصات شش نسخه خطی شناخته شده کتاب گلستان هنر را بطور وضوح بیان و آشکار ساخته است.

همچنانکه مؤلف تاریخ تذکره‌های فارسی نیز در صفحات ۷۰۸ تا ۷۳۲ جلد دوم کتاب خود راجع بچگونگی سرگذشت کتاب گلستان هنر و نسخه‌های خطی آن اطلاعات سودمندی را گرد آورده و بدست داده است.

۲ - و اما راجع بخصوصیات مربوط به چاپ و تصحیح کتاب از لحاظ آنکه برای پی‌موندن سیر تکامل مطبوعات ناگزیر موارد غفلت یا نواقصی که خدشه به طریق استفاده از کتاب وارد میکند باید گفته شود تا اصلاح گردد اجمالاً بدین نکته اشاره میشود: در رجوع بفهرست اول کتاب گلستان هنر نسخه چاپی مورد بحث که محتویات کتاب را پس از مقدمه در چهار فصل و خاتمه آن بر شمرده بهیچوجه نامی از نقاشان برده نشده و لکن پس از مراجعه بصفحات متن کتاب در صفحه ۱۲۸ دیده میشود که (فصل چهار - در ذکر نقاشان است) در حالیکه در فهرست راهنمای اول کتاب فصل چهارم هم بنام خوشنویسان ذکر شده. و این اشتباه یا غلط بسیار فاحش که در غلط‌نامه کتاب هم بآن اشاره‌ای نشده

چه بسا ممکن است پژوهشگرانی را که معمولاً با استفاده از فهرست راهنمای کتاب مطالب مورد نظر خود را جستجو و مطالعه میکنند برای پیدا کردن احوال نقاشان در آن کتاب بکلی گمراه و دچار سرگردانی نماید.

۳ - وضع ناروای دیگری که در کار چاپ کتاب بچشم می‌خورد سهل‌انگاری فنی کارگران چاپخانه برای گراورسازی و چاپ آنها میباشد.

زیرا تصاویر و خطوط خوش و زیبائی که با حسن سلیقه انتخاب گردیده متأسفانه از جهت فقدان جلا و جلوه گراور و چاپ آنها نه تنها متناسب با چنان متن هنری، پاکیزه از کار در نیامده بلکه از سطح متوسط چاپهای بازاری هم نمود آنها کمتر و پائین‌تر مینماید. بدیهی است اینگونه نکات فنی و دقیق هنری بخصوص در چنین متن تاریخی مورد توجه در درجه اول مصحح و ناشر آرموده کتاب را هم ناراضی نموده است. چه آنکه امروزه کارهای خوب و بدون نقص و ایراد چاپخانه‌های مجهز و مکمل تهران در بسیاری از مطبوعات کنونی خود نمائی میکند. و از جمله نمونه‌های بارز کارهای خوب مطبوعاتی تصاویر گوناگونی است که با کمال ظرافت و آراستگی بمحسّنات چاپی در همین مجله هنر و مردم جلوه گر میشود.

يك نامه ادبی از قاضی احمد
مؤلف کتاب گلستان هنر

نظر بآنکه هر دو تن از خاورشناسان نامی مترجمین روسی و انگلیسی کتاب گلستان هنر ضمن تحقیقات خود مدعی شده‌اند که نام قاضی احمد قمی که بیش از سه قرن بکلی فراموش گشته برای نخستین بار بوسیله پروفیسور متوف خاورشناس روسی با معرفی کتاب گلستان هنر منتشر و شناخته شد.

لازم است در این باره توضیح داده

شاهزاده احوال با تیری که در دست دارد و نقاشی و ملازمان خود

داستان خرس و بچه‌هایش - تاجی با نقاشی و مشار خود

پرتال جامع علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بسم الله الرحمن الرحيم

من غایبانه مایل آنروی مهوشم
بی منت نظر بخیالی از آن خوشم

هرچند دیده رمد رسیده نظاره آن
جمال باکمال و آن نهال ملوک فضل
و افضال نموده اما اوصاف پسندیده
واخلاق حمیده ایشان را از شجاع زمان
ولیت غضنفر او ان یعنی محمود جهان

فنون مهم ادب العصر بشمار میرفته بدینگونه
بدمت داده است :

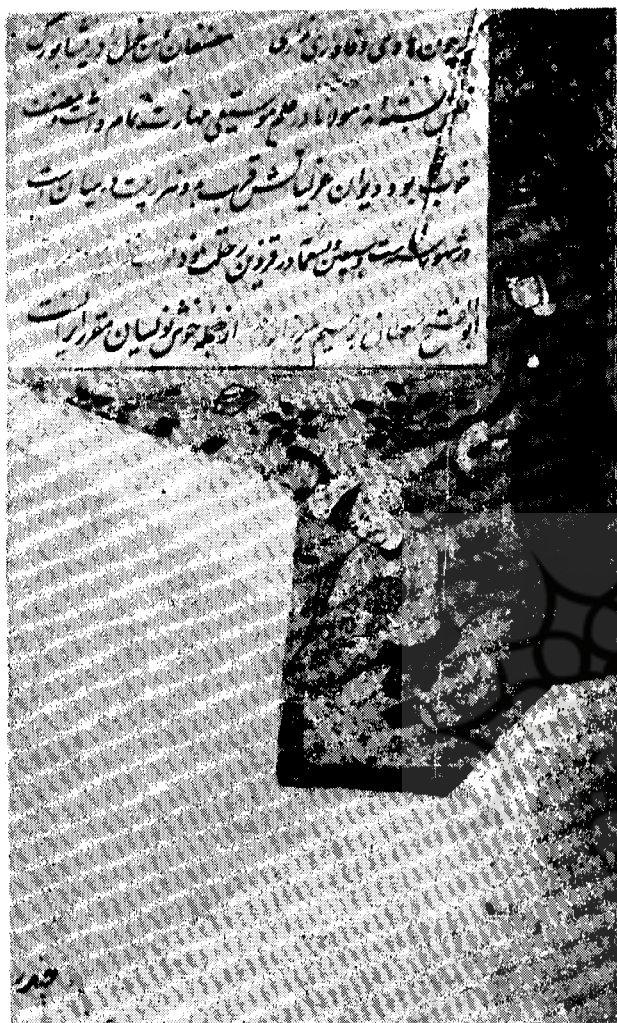
بخصوص شامل اطلاعات سودمندی
از زندگانی حکیم نظامی سخن سرای بزرگ
ایران میباشد که بنوبه خود شایان توجه
است .

(صورت مراسله‌ای که جناب قاضی
احمد قمی بیکی از فضلا زاده‌های بلوک
جاسب که از جمله بلوک قم است نوشته :

شود که هر يك از مردان نامی گذشته ایران
باقنضای شخصیت تاریخی ، فرهنگی
و هنری مؤثر در عهد و زمان خویش نزد
دانشمندان ایرانی معروف بوده و هستند .
از آنجمله قاضی احمد قمی را بیش از یکصد
و پنجاه سال گذشته حاج ملا احمد فاضل
نراقی در کتاب خزائن خود در زمره فضلاء
زمان نام برده و بانقل یک نامه ادبی و منشیانه
او نمونه و روش نامه نگاری را که از جمله

استادان آرزو سرشاران آرزو

ابوالفتح ابراهیم میرزا با سه شیخ پیر و سه نفر جوان (که قسمتی از شاه عباس با نظام الدین علی رضای تبریزی تصویر محو گشته است)

بسیار استماع نموده و مشتاق و معتقد ایشان گشته، همیشه بخیال و آرزو بوصول و شرف اتصال اشتغال دارد.

ما چون نمی‌رسیم بدان آرزوی دل یارب تو آرزوی دل ما بما رسان

والد مرحوم ایشان همواره زیارت این بیچاره گاهی که در این صوب باصواب

توقف داشت آمدی و مراسم خیر یاد و آشنائی و روابط همسایگی را منظور میداشت بمقتضای الولد الرشید یقتدی بآبانه الحر اگر عمل فرمائید. ثمره دنیا و آخرت خواهد یافت و خیرها خواهد ساخت.

هر رند که در مصطبه مسکن دارد بوئی زمن سوخته خرمن دارد

هر جا که سیه گلیم و آشفته دلی است شاگرد منست و خرقة از من دارد. بر ضمیر منیر فیض مآثر مستور نماند که موضع شریف جاسب بطریق دار المؤمنین قم . . . از اراضی طیبه و اماکن مشرفه است و مردم آنجا از زمان بعثت الی یومنا هذا شیعه اثنی عشریه و صاحب ایمانند و فضائل ان بقعه فاخره بسیار است . . .

آنگاه قاضی محمد مزایا و محاسن بلوک جاسب را بر شمرده و عرفا و بزرگانی که از آنجا برخاسته‌اند یاد کرده مانند قطب‌الصلحا شیخ جعد معاصر سلطان سنجر که مدتی در حرم آستانه مشهد معتکف و نیز تفصیلی از کاشی‌های صیقلی دیوار حرم را بیان نموده و در پایان نامه از جمله صلحاء و اتقیاء که از موضع جاسب بسیار برخاسته‌اند چنین گوید:

و دیگر سالک مسالك طریقت شیخ نظامی است که سید بوده و اسمش سید الیاس بن الیاس مشهور است چنانچه خود گفته:

در خط نظامی ار نهی گام
بینی عدد هزار و یک نام
الیاس کالف بری ز نامش
هم با نودونه است کامش

دیگر میفرماید:

چو در گرچه در بحر گنجد گم
ولسی از قهستان شهر قم

حضرت شیخ از اقطاب و اوتاد بوده
سلاطین زمان را بخدمتش سرمفاخرت
بر آسمان رسیده چنانکه خود میفرماید:

بگفتم بوسمش همچون زمین پای
چو دیدم آسمان برخاست از جای

در عتبه فقر و درویشی سلاطین زمان
و ارباب حکم و فرمان پیوسته بملازمتش
شناخته‌اند چنانکه خود در مناجات و توحید
میگوید:

چو بعهده جوانی از بر تو
بدر کس نرفتم از در تو

همه را بر درم فرستادی
من نمی‌خواستم توام دادی
چونکه بر در گه تو گشتم پیر
زانچه تر سید نیست دستم گیر

و دیگر حالات شیخ (نظامی) بسیار
است و در عصر سلطان طغرل بن ارسلان
بوده و در شهر سنه ۵۵۶ مزارش در ظاهر
بلده گنجه مطاف اهل عالم است و کلمات
شیخ از اعجاز است. و در پایان نامه فاضل
نراقی مینویسد:

(تمام شد مکتوب حضرت افادت
و افاضت پناه حقایق و معارف آگاه اعلم
علماء قاضی احمد قمی رحمه الله)!

۱- متن تمام و مشروح این مکتوب در
ص ۴۲۴ کتاب خزائن نراقی چاپ حروفی
کتابفروشی علیمه اسلامی ملاحظه شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

